

Įtampos tarp teisės ir prerefleksyvios laisvės samprata

Marijus Dingilevskis

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto magistras
Edinburgo universiteto filosofijos, psichologijos ir
kalbos mokyklos magistras
Tel.: +370 629 05540
El. paštas: dingismarijus@gmail.com

Naudojant fenomenologinės analizės metodą straipsnyje analizuojamas prerefleksyvios laisvės (spontaniška, impulsyvi, jausminė), kuri priešpriešinama refleksyviai laisvei (mąstymu pagrįstai), ir teisės ryšys. Šis ryšys straipsnyje suprantamas kaip įtampa, kuri kyla dėl prerefleksyvios sąmonės judesio į refleksyvią sąmonę. Autorius taip pat pateikia teisinių klausimų pavyzdžių, kuriems toks teisės ir laisvės ryšio supratimas daro įtaką.

Pagrindiniai žodžiai: prerefleksyvi laisvė, sąmonė, teisės fenomenologija, spontaniška laisvė, refleksyvi laisvė.

The Concept of Tension between Law and Pre-Reflexive Freedom

By using the method of phenomenological analysis, the article analyses the relationship between pre-reflexive freedom (spontaneous, impulsive, emotional), which is contrasted with reflexive freedom (reason-based), and Law. This relationship is understood in the article as a tension that arises from the movement of pre-reflexive consciousness towards reflexive consciousness. The author also provides examples of legal issues that are affected by this understanding of the relationship between Law and freedom.

Keywords: pre-reflexive freedom, consciousness, phenomenology of law, spontaneous freedom, reflexive freedom.

Įvadas

Intuityviai mąstant, teisė gali būti laikoma įrankiu, kuris įgyvendina žmogaus laisvę. Tokie dokumentai kaip Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, įvairūs teisės principai, tokie kaip teisingumo, sąžiningumo ar lygybės prieš įstatymą ir kiti, suteikia žmogui galimybių veikti, reikalauti ar kitaip laisvai elgtis tam tikromis aplinkybėmis. Jeigu kurioje nors srityje nustatomas laisvės trūkumas, tai, vėlgį mąstant pakankamai intuityviai, teisė turėtų šį trūkumą užpildyti suteikdama žmonėms atitinkamą galimybę. Toks teisės ir laisvės santykio supratimas, pavyzdžiui, reiškia, kad įvairūs tarp žmonių susiklostę santykiai (santykiai tarp tos pačios lyties žmonių, biologinės lyties keitimas ir kt.), jeigu nėra sureguliuojami teisės, vertinami kaip tam tikra teisės spraga. Be teisės šių galimybių įgyvendinti neįmanoma arba yra labai sunku tai padaryti.

Toks teisės ir laisvės santykio supratimas galimas ir yra svarbus, ypač gyvenant sąlygomis, kuriomis teisinis vieny ar kitų santykių pripažinimas yra tam tikros visuomenės grupės ar individualių

Received: 05/11/2023. **Accepted:** 13/11/2023

Copyright © 2023 Marijus Dingilevskis. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

žmonių orumo ir saugumo garantas. Kadangi galėjimas turėti teisės ir jų turėjimas yra siejamas su laisvės įgyvendinimu, buvimu laisvo ir pan., tai paprastai preziumuojamas pozityvus laisvės ir teisės santykis. Laikoma, kad šios dvi idėjos tarpusavyje bendradarbiauja ir kuria galimybių kupiną (t. y. laisvą) visuomenę (Lock, 1689; Sect, 57). Kita vertus, teisės ir laisvės santykis gali būti negatyvus, nes teisė tam tikrus veiksmus draudžia, ji netgi draudžia reikšti tam tikras idėjas ar gali drausti būti tam tikru žmogumi (pvz., žudiku) (Berlin, 1969, p. 118–119).

Šiame straipsnyje keliamas klausimas, kaip žmogaus sąmonėje atsiranda (pradedama būti suvokiamas) šis pozityvus ir negatyvus (apskritai) teisės ir laisvės santykis. Teigiama, kad toks santykis atsiranda todėl, kad įvyksta sąmonės judesys iš prerefleksyvios sąmonės (laisvės) į refleksyvią sąmonę (laisvę). Toks judesys įžiebiamas sąmonės įtampą ir frustraciją, iš kurios kyla poreikis, pavyzdžiui, pakeisti teisės normą, o ją pakeitus toks judesys atsiranda jau kitų žmonių, išgyvenusių frustraciją, sąmonėje. Toliau, įrodinėjant šią tezę, išanalizavus skirtingų autorių darbus, bus (1) pateikiamos dvi žmogaus laisvės supratimo versijos, viena iš jų yra prerefleksyvios sąmonės laisvė (1.2), o kita refleksyvios sąmonės laisvė (1.1); (2) analizuojamas prerefleksyvios sąmonės ir teisės santykis bei atskleidžiamas sąmonės pokytis iš prerefleksyvios į refleksyvią; bei (3) analizuojami sąmonės judesio iš prerefleksyvios į refleksyvią padariniai teisės mokslui.

Šiame straipsnyje yra keliami keli *uždaviniai*: (1) išsiaiškinti, kaip atsiranda įtampa tarp žmogaus prerefleksyvios laisvės ir teisės; (2) suformuluoti argumentą, kuris tokią įtampą atskleistų, ir (3) pateikti pasiūlymų (tačiau išsamiai nenagrinėti), kaip ši įtaka galėtų būti analizuojama sprendžiant siauresnius teisinius klausimus (pavyzdžiui, vertinant teisės nihilizmą ar reguliavimo prerefleksyviai laisvei skatinti tikslingumą). Šio straipsnio *tikslas* – parodyti, kad tarp prerefleksyvios laisvės ir teisės atsiranda neišvengiama įtampa. Straipsnyje taip pat keliamas *tikslas* išanalizuoti ir pateikti pasiūlymų dėl tokios įtampos įtakos skirtingiems teisės mokslo klausimams. O šio straipsnio *objektas* – prerefleksyvios ir refleksyvios laisvės sąvokų analizė, kurios pagrindu bus suformuluotas įtampos tarp prerefleksyvios laisvės ir teisės atsiradimo argumentas, bei šios analizės suteikiamos galimybės nagrinėti skirtingus teisinius klausimus.

Straipsnyje nagrinėjami klausimai yra *aktualūs*, nes su įtampa tarp teisės ir prerefleksyvios laisvės susiduriame kiekvienas. Ar tai įtampa dėl reikalavimo pereiti gatvę tam tikroje specialiais ženklais pažymėtoje vietoje, ar dėl įstatyme nenumatytos galimybės įteisinti šeimos santykius, ar dėl draudimo naudoti intelektinės nuosavybės objektus inovatyviomis technologijomis pagrįstai komercinei veiklai vykdyti (tarkime, naudoti kūrinius mokant dirbtinio intelekto mašinas), ją patirdamas žmogus susiduria su teisės normomis (jų stoka), kurios įsiskverbia į jo / jos gyvenimą ir veiklą. Straipsnis *aktualus* ir tuo, kad jame analizuojama įtampa yra glaudžiai susijusi su visuomenėje įsižiebiančiais konfliktais dėl teisės normų ir jų pakeitimo. Dažnai diskutuojant dėl teisės normų ir jų pakeitimo nėra girdima mokslinių ir (ar) teisinių argumentų – tokią tendenciją iš dalies galbūt galėtų paaiškinti būtent įtampa, kylanti iš prerefleksyvios laisvės ir teisės santykio.

Sprendžiant straipsnyje keliamus klausimus daugiausiai remiamasi filosofų ir teisės filosofų darbais, kuriuose analizuojama refleksyvios laisvės sąvoka (Dennett, D. (1984) ir (2020), Fischer, J. ir Ravizza, M. (1998), Korsgaard, C. (2009), Raz, J. (1979)) ir prerefleksyvios laisvės sąvoka (De Beauvoir (2005), Gingerich, J. (2022), Alasdir, N. (2022), Sartre, J. P. (1943) ir Šliogeris, A. (2011)). Taip pat straipsnyje nagrinėjami teisės fenomenologijos šaltiniai (Hartz, E. (2017) ir Loidolt, S. (2017)). Remiantis nurodytais šaltiniais straipsnyje yra apibūrinamos refleksyvios ir prerefleksyvios laisvės bei teisės sąvokos, o paskui pateikiamas autoriaus argumentas dėl įtampos tarp prerefleksyvios laisvės ir teisės atsiradimo bei šio argumento analizė.

Prieš pradėdant analizę pažymėtina, kad laisvės samprata išsamiai straipsnyje neatskleidžiama, kadangi jame tik siekiama nubrėžti tam tikrų teisės problemų, kiek tai susiję su prerefleksyvia laisve,

lauką, o tuo šis straipsnis ir yra naujas bei originalus. Taip pat straipsnio naujumą ir originalumą pagrindžia jo 2.2 dalyje pateikiamas argumentas, kad tarp prerefleksyvos laisvės ir teisės susidaro neišvengiama įtampa. Be to, nauja Lietuvos teisės doktrina ir tai, kad teisės ir laisvės santykis nagrinėjamas naudojant fenomenologinį (filosofinį) metodą, o tokiu metodu teisinės problemos Lietuvos teisės moksle beveik nėra nagrinėjamos, išskyrus grynai filosofinę problematiką¹. Kiti metodai (sisteminis, lingvistinis, teleologinis, kt.) nėra aktualūs pačiai straipsnio idėjai, todėl nėra naudojami arba tik šiek tiek, todėl atskirai įžangoje neaptariami.

1. Dvi sąmonės (laisvės²) sampratos

Toliau, pirma, yra pateikiama refleksyvos laisvės analizė. Prioritetas refleksyviai laisvei teikiamas todėl, kad toks laisvės supratimas yra gana įprastas šiuolaikinėje teisės literatūroje. Antra, atskleidžiamas prerefleksyvos laisvės turinys ir pagrindiniai tokios laisvės skirtumai nuo refleksyvos laisvės.

1.1. Refleksyvi laisvė

Kaip galima suprasti iš to, kaip ši laisvė yra įvardyta šiame straipsnyje, refleksyvi laisvė yra įgyvendinama reflektuojant. Refleksija šiame straipsnyje yra įvardijamas žmogaus gebėjimas mąstyti, įvertinti tam tikras savo veiksmų priežastis ir numatyti jų padarinius atsitraukiant nuo situacijos, kurioje konkrečiu laiko momentu esama. Toks priežasčių ir padarinių įvertinimas reiškia, kad žmogus mato savo veiksmą įvertindamas jį kitų žmonių, kitų būtybių ir daiktų „akimis“. Veiksmo priežastys gali būti įvairios: etinės, teisinės, ekonominės, socialinės ir kitos. Priimdamas tam tikrą sprendimą veikti, žmogus turi atsitraukti, įvertinti aplinkybes, kuriomis jis yra ir turi išgyventi tam tikrą mąstymo procesą, kurio metu šios priežastys yra nustatomos³ ir kurio pagrindu tada yra įgyvendinamas žmogaus sumanytas veiksmas.

Toks laisvės įgyvendinimo mechanizmas yra susijęs su tuo, kad kiekvienas žmogus gyvena (ir veikia) ne vienas, o visuomenėje ar tam tikromis aplinkybėmis, todėl, priimdamas sprendimus, turi įvertinti aplinkybes, kuriomis esąs. Tokių aplinkybių neįvertinimas gali būti laikomas to konkretaus žmogaus mąstymo klaida, abejingumu ar kitokiu netobulumu. Galiausiai, žmogaus veiksmas, kuris atliekamas be refleksijos, būtų laikomas nelaisvu. Refleksijos mechanizmo neišnaudojimas būtų žmogaus nesėkmė.

Tokia bendrais bruožais apibūdinta refleksyvos laisvės samprata gali būti pagrįsta tiek analitinės, tiek kontinentinės filosofijos tradicijos požiūriu. Šiuolaikinėje analitinėje laisvos valios filosofijoje, ypač jos versijose, kuriose derinamas laisvės ir determinizmo buvimas, žmogaus refleksija yra suprantama kaip tam tikras žmogaus laisvės požymis (Dennett, 1984, p. 77–79, 72; Fischer *et al*, 1998, p. 41–46; Korsgaard, 2009, p. 69). Toks požiūris paprastai yra pateikiamas oponuojant visiškai deterministinei pasaulio sampratai, kuri objektyvizuoja visus žmones ir sutapatina juos, nepaisant skirtingų mąstymo gebėjimų. Deterministų priešininkai teigia, kad egzistuoja tam tikras skirtumas tarp vaikų, kurie dar nėra įgiję pakankamai patirties, todėl negali tinkamai įvertinti aplinkybių, ar žmonių, turinčių psichinių sutrikimų, dėl kurių jie nemąsto pagal visuomenėje įprastai pripažįstamus dėsnius, ir suaugusių asmenų, kurie gali visavertiškai įvertinti savo veiksmus (Feinberg, 1986, p. 33–34). Kitaip tariant, žmogus

¹ Nagrinėjamos, pavyzdžiui, prof. Ritos Šerpitytės filosofiniuose darbuose (pavyzdžiui, *Apie realybę ir įstatymą, arba ką veikė Platonas Sirakūzuose?* (2022), *Apie Įstatymo ontologiją ir Būties užmarštį* (2022)).

² Sąmonės ir laisvės sąvokos straipsnyje yra vartojamos pakaitomis ir reiškia tą pačią. Išsamiau apie šių sąvokų tapatumą prašome žr. Sartre, 2003, p. 453–503).

³ Konkretūs procesai šiame straipsnyje nėra nagrinėjami, kadangi jie straipsnyje pateikiamam argumentui daug reikšmės neturi.

vystosi, auga, vis daugiau supranta ir todėl išvysto atitinkamą mąstymo mechanizmą, kuris ima veikti, kai žmogus renkasi atlikti vieną ar kitą veiksmą. Toks žmogus pagal visuomenėje pripažįstamus papročius ir konvencijas laikytinas tinkamu ir visavertišku (Dennett, 2020, p. 156). Vienose visuomenėse amžius, kai žmogus gali visavertiškai įvertinti savo veiksmus, yra 16 metų, kitose 18 metų ar 21 metai, todėl nuo tokio amžiaus žmogus gali vartoti alkoholį, psichodelines medžiagas, vairuoti, tuoktis, atlikti karo tarnybą ar balsuoti. Būtent toks visavertiškai, pagal visuomenėje pripažintus papročius mąstantis žmogus jau galės racionaliai nuspręsti, kad nevalia greitai vairuoti siauromis Senamiesčio gatvėmis ar priimti sprendimą laiku ir vietoje vartoti psichodelines medžiagas.

Refleksija tokiai filosofijai yra svarbi ir todėl, kad žmogus yra išskirtinė būtybė, kuri sugeba mąstyti. Kitos būtybės, tokios kaip gyvūnai, augalai ir panašiai, galbūt ir turi tam tikrų mąstymo bruožų, tačiau jie nėra labai ryškūs. Tai taip pat reiškia, kad žmogus *kontroliuoja* ar *gali kontroliuoti* situaciją, ir būtent tokia *kontrolė* jį apibūdina kaip laisvą tokios situacijos atžvilgiu (Dennett, 1984, p. 57–60). Tiesa, kontrolė nėra vienintelis būdas, kuriuo analitiškai būtų galima aprašyti žmogaus laisvę. Kitas svarbus būdas yra *jautrumas priežastims* (angl. *reason responsiveness*), kuris reiškia, kad žmogus įvertino veikimo priežastis, išgyveno jau minėtą mąstymo procesą ir priėmė sprendimą veikti tam tikru būdu (Fischer et al., 1998, p. 41–46). Paklaustas apie atliktą veiksmą, toks žmogus galėtų pateikti to veikimo priežastį ir visuomenėje suprantama kalba paaiškinti, ką atlikęs. Jeigu žmogus negali pateikti tokios priežasties, vadinasi, jo veiksmas nebuvo laisvas. Dar vienas refleksyvios laisvės pavyzdys yra siūlomas Korsgaard, kuri teigia, kad žmogaus veiksmas gali būti laikomas laisvu tik tada, kai jis yra atliktas žmogui *racionaliai įvertinus visas žmogui prieinamas priežastis ir šių priežasčių pagrindu priėmus teisingą sprendimą veikti*. Tik toks racionalus ir todėl laisvas veiksmas tampa žmogaus praktinės asmenybės (angl. *practical identity*) dalimi, nes kyla iš jo valia, kuri pasireiškia per priežasčių vertinimo procesą. Tokia valia yra laisva ir nepriklausoma nuo nieko kito (Korsgaard, 2009, p. 69, 127–129).

Todėl, kad žmogus gali mąstyti, pirmiau analizuojama žmogaus galia mąstyti (nesvarbu, kaip apibūdinama, kontrolė, jautrumas priežastims, racionalumas ar kt.) gali tapti žmogaus asmenybės formavimosi determinantu. Žmogaus refleksija tampa aktuali ne tik dėl individualių pasirinkimų kontrolės, taip pat paties žmogaus asmenybės formavimuisi bei atskirų jo veiksmų derėjimo su asmenybe kontekste. Tokiu būdu žmogus save įsteigia, tampa savo asmenybės, gyvenimo ir veiksmų autoriumi (Korsgaard, 2009, p. 100, 126). Paraleliai, veikdamas laisvai ir atsakingai, žmogus vertina savo veiksmus situacijos kontekste, kurioje taip pat gausu kitų laisvų žmonių, jų interesų, minčių, turto ir kt. Norėdami, kad kiti gerbtų mūsų laisvę, turime elgtis taip, kad gerbtume šių žmonių laisvę.

Panašiai (nors ne analogiškai) laisvės klausimas suprantamas ir kontinentinėje filosofijoje⁴. Laisvės įgyvendinimas kartu su kitais žmonėmis yra svarbus individualaus žmogaus orumo garantas. Arendt teigia, kad tik žmogus, kuris turi teisę turėti teises, gali būti laikomas visavertiškai laisvas (Hartz, 2017, p. 293). Tik toks žmogus gali atlikti veiksmus, turinčius visuotinę (politinę, teisinę), ir todėl įgyvendinti savo laisvę kartu su savo bendraminčiais (kitais laisvais žmonėmis) (Hartz, 2017, p. 293). Kai kiti mane mato kaip sau lygų valstybės pilietį (t. y. aš turiu teisę turėti teises), subjektą, aš galiu save laikyti tikru, esančiu, o ne kitų asmenų veiksmų objektu (Hartz, 2017, p. 287). Kita vertus, ir aš pats turiu matyti kitus kaip subjektus, t. y. žmones, kurie turi teisę turėti teises. Taigi mano veiksmai įgyja visuotinumą požymį, nes, atlikdamas savo veiksmus, turėčiau įvertinti ir kitus, savo veiksmus matyti kitų „akimis“ (Hartz, 2017, p. 288; Loidolt, 2017, p. 165). Šitai įsteigiama laisvų žmonių visuomenė, kurioje jie

⁴ Yra daug skirtumų tarp kontinentinės ir analitiškos laisvės sąvokų, pavyzdžiui, analitiškai nagrinėjama laisvė beveik visada nagrinėjama iš trečiojo asmens perspektyvos, o kontinentinė laisvė iš pirmojo asmens perspektyvos, taigi, analitinė laisvė yra kur kas mokslieškesnė nei kontinentinė ir kt.

veiksmus atlieka atkreipdami dėmesį į tai, kaip šie veiksmai paveiks ir kitus žmones. Tokie žmonės supranta, kad jų veiksmai daro įtaką ne tik jiems patiems asmeniškai (jų praktinėms asmenybėms), o ir kitiems žmonėms (šių kitų žmonių praktinėms asmenybėms). Tai reiškia, kad žmonės tampa atitinkamai žmonėmis (įgyja savo praktinę asmenybę) ne tik savo veiksmais, bet ir kitų veiksmais. Individualiai, t. y. kai jie neturi teisės turėti teisių, jų veiksmai praranda tokią reikšmę.

De Beauvoir, kalbėdama apie laisvę teigia, kad asmeninei laisvei būtina ir kitų laisvė, kadangi tik per kitų laisvę veiksmu sukurti gėriai, tapdami ir kitų gėriais, gali pateisinti individualius veiksmus kitų „akyse“ (De Beauvoir, 2005, p. 91). Tokie žmonės, kurie asmeninį veiksma taip pat, kaip ir aš, suvokia kaip gerą, tampa mano bendraminčiais (De Beauvoir, 2005, p. 46–47). Žmogaus pasirinkimai yra artimai susiję su kitų žmonių situacija, nes žmogaus veiksmas pakeičia situacijos sandarą ir tampa kitų žmonių situacijos dalimi. Tai žmogaus veiksmus, kaip ir laisvę, kuri yra išreiškiama tokiomis veiksmais, susieja su atsakomybe, įskaitant ir atsakomybę kitiems (De Beauvoir, 2005, p. 85). Todėl, pavyzdžiui, pasirinkus įgyvendinti tam tikrą projektą (kovoti už kanapių legalizavimą), suvokiama, kad toks projektas negali būti įgyvendintas asketiškai ir individualiai, o tik kartu su kitais laisvais žmonėmis, kurie laisvai pasirinko įgyvendinti tokį patį projektą. Kadangi toks projektas keičia situaciją ne tik žmonių, kurie jį laisvai pasirinko įgyvendinti, o ir kitų žmonių, kurie yra laisvai pasirinkę įgyvendinti kitus projektus (pavyzdžiui, absoliučios blaivybės), tarp šių skirtingų žmonių grupių atsiranda priešprieša. Vis dėlto abi grupės, priimdamos sprendimus, turi suvokti savo atsakomybę kitiems ir kartu suprasti projektų įtaką vienos kitai, nes jų dabar atliekami veiksmai darys įtaką tolimai ateičiai.

Tiek Arendt, tiek De Beauvoir, kalbėdamos apie veiksmų atlikimą, taip pat kaip ir aptarti analitiniai filosofai teigia, kad veiksmas turi būti įvertinamas ir visuotinai, ne tik individualiai, nes kiekvieno veiksmo kontekste yra svarbūs ir kiti (kaip priežastys arba laisvi žmonės, būtybės, daiktai, gėriai ar kt.). Juk, pavyzdžiui, kad įvertintume veiksma per kitų žmonių perspektyvą, turime gerbti jų įsitikinimus ar kitus fizinius ar dvasinius šių žmonių požymius, kurie būtent ir sudaro jų praktinę asmenybę. Į laisvės vertinimą įtraukus ir kitus žmones / priežastis (arba būtybes, daiktus), jie tampa tam tikru barjeru, nes kiekvienas žmogaus veiksmas tam, kad būtų laikomas laisvu, būtinai turi *projektuoti* kitus (kitas priežastis), negali būti absoliučiai individualus. Taigi, refleksyvio laisvės įgyvendinimas yra susijęs su nuolatine kitų projekcija.

1.2. Prerefleksyvi laisvė

Prerefleksyvi laisvė, kaip galima suprasti iš to, kaip ji pavadinta šiame straipsnyje, nėra susijusi su refleksija, ji nėra susijusi ir su žmogaus žvilgsniu į savo veiksmus kitų „akimis“. Šliogeris tokią laisvę galėtų pavadinti *savivale*, nes ja niekaip nėra įvertinamas kitų žmonių, būtybių ir daiktų buvimas, nors ji ir reiškiasi tarp tokių žmonių, būtybių ir daiktų (Šliogeris, 2011, p. 373–374, 389). Tačiau toks šios laisvės atmetimas ir jos vertinimas tik kaip savivalės nevisiškai ją apibūdina. Tik neigiamo šios laisvės aspekto atskleidimas, t. y. kad ji neatsižvelgia į kitą, yra egocentriška ar panašiai, neparodo, ką tokia laisvė gali atskleisti gero apie žmogaus gyvenimą.

Analizuojant preefleksyvią laisvę turima omenyje tokia laisvė, kuri atsiskleidžia labiau kaip jautrumas⁵, o ne mąstymas. Tai yra labiau pirmasis impulsas, kuris atsiranda žmogaus sąmonėje, nepraeinantis aukščiau apibūdinto refleksijos mechanizmo, ir kuris išsivysto į veiksma. Toks žmogaus veiksmas neįvertina aplinkinių žmonių, nėra motyvuojamas jokiais priežastimis, faktais ar kitais situaciniais aspektais, nors ir vyksta situacijoje. Atlikdamas veiksma, kylantį iš tokio prerefleksyvaus impulso, žmogus neprojektuoja

⁵ Jautrumas neturėtų būti suprantamas kaip emocija (baimė, meilė, kančia ar panašiai), o veikiau kaip sąmonės būvis (pavyzdžiui, kaip srauto būseną (angl. *flow state*), kurią tiria neuromokslai).

savo aplinkos taip, kaip ją projektuotų refleksyvos laisvės atveju. Kaip rašo Alasdir, kai kalbame apie refleksyvią laisvę, tai kalbame apie „tą sekundės dalį prieš pradėdant kalbėti, per kurią suprojektuojame save į adresato vietą, įsivaizduojame, kaip jie priimtų tai, ką planuojame pasakyti, ir tuomet pritaikome savo komunikaciją adresato lūkesčiams“ (Alasdir, 2022, p. 32). Kaip per darbo pokalbį, kurio metu projektuodami darbdavio ar (galbūt) būsimo kolegos lūkesčius atsakinėjame į užduodamus klausimus. Toks kelių milisekundžių įsivertinimas jau pakeičia mūsų frazės turinį, galbūt, mandagiai, malonesne ar teisėta linkme. Tai reiškia, kad prerefleksyvi laisvė – tai veiksmas, kuris nepereina per tą mąstymo barjerą, kuris pasireiškia kaip įvairūs situacijos elementai, tokie kaip kiti žmonės, būtybės ir daiktai. Veikdamas būtent tokiu (t. y. prerefleksyviu) būdu žmogus dažniausiai ir pasijunta laisvas, tarytum prieš jį būtų pasirinkimų horizontas, kurį žmogus mato prieš save ir tiesiog kuria iš jausmo, per daug to jausmo neapmąstydamas, nes pats įsimažina į tokį laisvės momentą jį jau nutraukia.

Toks žmogus (jo veiksmas) yra paliekamas be teisės normų, be moralės, religijos, kultūros, ekonomikos, mandagumo ir bet kokių kitų elgesio determinantų, nors tokie elgesio determinantai ir yra toje situacijoje, kurioje žmogus veikia. Toks žmogus veikia, paprasčiau tariant, „iš savęs“, todėl *kuria (o ne atlieka, daro ar panašiai)* kiekvieną momentą ir veiksmą, kuris susijęs su jo sąmone, spontaniškai ir netikėtai. Dažnai tokie veiksmai yra artimai susiję ir su įkvėpimu, kuris vėlgi kyla spontaniškai, tarytum iš niekur, ir išsivysto į veiksmą, nebūtinai atitinkantį situacijos pareikalautą toną. Įdomu, kad tokia laisvė, priešingai nei refleksyvi laisvė, bent jau intuityviai atrodo autentiškiau susijusi su žmogaus praktinės asmenybės formavimusi, nes kyla iš žmogaus vidaus, o ne iš projekcijos į kitus žmones, kuri paskatina išvidinį impulsą apdoroti pagal susiklosčiusią aplinką tam tikru momentu.

Toks žmogus gali būti laisvas ir prirakintas grandinėmis ar žiauriai kankinamas, nes žmogaus prerefleksyvi laisvė nėra pasiekiamą, pasiekiamas tik žmogaus faktiškumas (t. y. žmogus kaip objektas) (De Beauvoir, 2005, p. 81 ir 110). Toks žmogus kiekvienoje situacijoje gali veikti pagal daugelį galimybių, kurios išsiskleidžia kiekviename tos situacijos momente, ir niekas kitas, išskyrus tą žmogų, iki galo negali suprasti, koks bus kitas tokio žmogaus žingsnis. Be abejo, tam tikromis situacijomis žmogus neturi jokių galimybių, nes yra verčiamas atlikti kokį nors veiksmą, pavyzdžiui, kai prieš žmogų yra naudojama prievarta ar būtinosios ginties atveju.

Prerefleksyviai laisvai veikiančio žmogaus veiksmai primena profesionalaus klouno veiksmus. Kaip rašo Alasdir: „Savojo klouno paieškos procesas yra sudarytas iš įvairių pratimų, kurių pagrindu yra nuplėšiami socializacijos sluoksniai, kad būtų atskleistas klounas, kuris visada buvo tavyje. [...] Klounas atsistoja prieš publiką ir rizikuoja išleisti bet ką, kas yra jo viduje [...] savo mintims nuklysti bet kur, kur protas nuves“⁶ (Alasdir, 2022, p. 14–15).

Būtent laisvas žmogus ir elgiasi kaip tas klounas, neatsižvelgdamas į tai, kad galbūt atrodo kvailas, juokingas, graudus ar liūdnas, nepaisant kitų agresijos, kurią gali sukelti klouno veiksmai, klounas parodo, koks tas konkretus žmogus yra „iš vidaus“. Profesionalaus klouno pasirodymui reikia itin daug pastangų, nes klounas turi užsisklęsti nuo situacijos, kurioje yra, ir atsiskirti nuo toje situacijoje įprastai vyraujančių konvencijų. Taigi, prerefleksyvi laisvė gali būti interpretuojama kaip šis ekstravagantiškas ir nekonvencinis klounas, kuris nėra imlus visuomenėje susiklosčiusioms normoms, yra ištreniravęs save taip, kad jos nedarytų įtakos jo atliekamiems veiksams, o būtų sekama išskirtinai tik žmogaus viduje pasireiškiančiais klouno impulsais.

Be abejo, toks (t. y. prerefleksyvus) laisvės supratimas gali būti kritikuojamas. Arendt galėtų nesutikti su aukščiau analizuojama prerefleksyvos laisvės versija, kadangi, jos manymu, prerefleksyvi subjektyvi sąmonė pasižymi suvokimu, kad esi ne vienas, o tarp kitų sau lygių (Hartz, 2017, p. 287). Žmogaus pre-

⁶ Vertimas autoriaus.

refleksyvi sąmonė jau yra žymima kitų gyvybės, ne tik individualaus žmogaus, kuris tą laisvę pajaučia, gyvybės, todėl spontaniškumas jau nuo pat pradžių yra pažymėtas žvilgsniu kitų „akimis“. Išsamiai į pastarąjį Arendt argumentą šiame straipsnyje neatsiliepiama. Sutiktina su Arendt, kad individualus žmogus gyvena visuomenėje, todėl visada yra tam tikroje situacijoje, kurioje žmogų supa kiti žmonės ar jų palikti ženklai. Taigi, tam, kad žmogus būtų orus ir laisvas, jam svarbus kitų žmonių pripažinimas, dėl ko jis pripažįsta ir kitus žmones, t. y. iš karto spontaniškai žiūri į juos kaip į subjektus, o ne objektus. Antra vertus, nors žmogaus buvimas kitų žmonių apsuptyje ir yra kasdienybė, klouno pavyzdys atskleidžia, kad kitų žmonių, daiktų ar būtybių įvertinimas gali nepersidėti prie žmogaus elgesio. Jeigu klounas gali išmokti ignoruoti visuomenėje nusistovėjusias elgesio normas, nepaisydamas to, kokios jos yra, ir elgtis tokiu būdu, kuris galbūt net prieštarauja tokioms normoms, tai reiškia, kad žmogus gali elgtis ir neprojektuodamas kitų žmonių, būtybių ir daiktų. Tokio žmogaus vidiniai impulsai yra staigūs, kadangi iš karto per kūną pasireiškia išorėje. Jau pasireiškę per kūną, atsižvelgiant į visuomenėje nusistovėjusias normas, tokio žmogaus veiksmai yra interpretuojami tam tikru būdu ir yra įsteigiamas tam tikras santykis su kitais.

Kitas argumentas prieš prerefleksyvią laisvę gali būti keliamas dėl to, kad tokius impulsus galima modeliuoti ir jiems daroma išorinė įtaka. Tai yra veikdamas pagal impulsą žmogus gali net nežinoti, kad veikia tam tikru būdu tik dėl to, kad tas impulsas jam buvo įdiegtas kieno nors kito. Pavyzdžiui, galbūt naujos skrybėlės moteris nori tik dėl to, kad neseniai matė paveiklį skrybėlių reklamą. O, kalbant apie refleksyvią laisvę, žmogus gali įvertinti tokį impulsą, jį išsinagrinėti ir kontroliuoti. Refleksyvus impulso įvertinimas galėtų parodyti, kad tas impulsas buvo sukeltas net ne asmens paties, o kažkieno kito, taigi, veikiamas impulso, žmogus kaip tik yra determinuojamas ne savęs, o kitų ir veikia ne laisvai, o visada yra veikiamas tam tikros prievartos, kurios be refleksijos nesuprastų.

Toks žmogaus ir pasaulio vaizdinys yra gana intuityvus ir toks argumentas prieš prerefleksyvią laisvę yra stiprus. Tokie impulsai išties galėtų būti sukelti išorinių veiksnių, kad ir impulsas gintis, kuris kaip pavyzdys, jau buvo nurodytas kalbant apie būtinąją gintį, ar impulsas pirkti po to, kai pamatyta reklama. Tačiau ne visi impulsai yra tokie ir ne visi impulsai sukeliama išorės. Būtent tinka klouno pavyzdys, kai žmogus tarytum nusilupa visus jį dengiančius normų suformuotus pančius ir būtent atsiskiria nuo išorės, parodo, kad tam tikri veiksmai, paskatinti tokio išvidinio impulso, kyla ne dėl situacijos paskatintos įtaigos, o tik iš vidaus. Buitiškai tokį iš vidaus kylantį veiksma galėtume pavadinti autentišku. Kitas svarbus dalykas šiame kontekste yra laisvės pojūtis⁷, kurį žmogus pajaučia tikrai ne visomis aplinkybėmis. Šis pojūtis taip pat kyla spontaniškai, žmogus staiga pasijunta savo veiksmų autoriumi, kurio ateitis yra atvira, neribojama situacijos pančių, jokių normų ir panašiai (Gingerich, 2022, p. 41–43, 47). Toks jausmas neatsiranda atliekant kiekvieną veiksma, ypač tokį, kuris yra išprovokuotas situacijos, o atsiranda gana spontaniškai, kaip koks kūrybinis impulsas. Iš tokio jausmo ir atsiranda tam tikras neįmanomumas numatyti, ką žmogus nuspręs daryti konkrečioje situacijoje, kokią kryptį jis / ji pasirinkt ir kokių būdu susiformuos jo praktinė asmenybė.

Būtent veiksmai, kylantys iš prerefleksyvios laisvės, atrodo, teisingiau apibūdina visą gyvenimą, kuris yra chaotiškas ir kurio neįmanoma tvarkingai sureguliuoti, individualiu lygmeniu vykstantis, nepaisant jokių sociologinių dėsnių. Tokio gyvenimo variklis ir yra spontaniška prerefleksyvi laisvė. Maža to, manytina, kad kiekvienas žmogus turi tikslą įgyvendinti savo laisvę per prerefleksyvią sąmonę, o negalėjimas to padaryti galimai ir yra susijęs su įvairiomis kasdienėmis abejonėmis ar problemomis. Juk žmogus, kuris labiausiai jaučiasi esąs savo veiksmų autorius, o ne nuolatos patiriantis kitų žmonių

⁷ Spontaniškos laisvės ir prerefleksyvios laisvės sąvokos šiame straipsnyje yra vartojamos sinonimiškai, nes abi šios sąvokos kalba apie žmogaus veiksmus, kurie atliekami nebūtinai įgyvendinus vienokį ar kitokį mąstymo (refleksijos) procesą.

įtaką, veikiamas jų minčių ir veiksmų, pasijunta laisvas. O susitapatinimas su kitais žmonėmis, būtybėmis ir daiktais tokią laisvę sumažina, verčia ieškoti kompromiso arba panaikina.

Taigi, skirtingai nei refleksyvi laisvė, prerefleksyvi laisvė yra nepriklausoma nuo kitų žmonių ir priežasčių. Ji yra spontaniško žmogaus elgesio, kai jis jaučiasi esąs laisvas nuo kitų žmonių ir priežasčių, išraiška. Ši laisvė tuo, kad yra nesusijusi su žmogaus projekcija į kitus žmones, galimai yra „autentiškiau“ susijusi ir su žmogaus praktine asmenybe, nes formuoja ją nepriklausomai nuo kitų žmonių ir priežasčių.

2. Įtampos tarp teisės ir laisvės atsiradimas

2.1. Teisės supratimas straipsnio tikslais

Šio straipsnio tikslais teisė yra suprantama kaip teisės normų ir principų visuma. Teisės normos yra visos normos ir principai, kurie yra ar gali būti įgyvendinami konkrečiomis aplinkybėmis bei kurie galėtų būti taikomi atitinkamoje situacijoje. Tarkime, kai sakome, kad lipant į troleibusą yra sudaroma vartojimo sutartis, tai šio straipsnio tikslais visos teisės normos ir principai, reguliuojantys šiuos vartojimo teisinius santykius, yra apibrėžiami kaip teisė. Šiuo požiūriu būtent teisė ir laikytina tam tikru situacijos elementu ir priežastimi veikti (neveikti) tam tikru būdu. Teisės srityje žmogus, įlipęs į troleibusą, jeigu yra tam tikro amžiaus, turi pasižymėti bilietą, negali gadinti ar kitaip teršti troleibuso ir kt.

Tiesa, nurodytas teisės supratimas gali būti kritikuojamas keliais aspektais. Pirmiausia, teisė neapsiriboja vien tik tokiais teisės normomis ir principais, kurie reguliuoja žmonių elgesį ar kvalifikuoja tam tikrus visuomeninius santykius. Yra įvairių teisės normų, kurios skirtos kitoms teisės normoms aiškinti ar į kitas teisės normas nukreipti. Tačiau šio straipsnio tikslais kitos teisės normos ir principai, kurie tiesiogiai nereguliuoja visuomeninių santykių, yra mažiau svarbūs, išskyrus tiek, kiek jie turi įtakos aiškinant teisės normas ir principus, reguliuojančius visuomeninius santykius. Pastarosios teisės normos retai ir nebūtinai reiškiasi žmogui renkantis atitinkamą elgesio modelį arba reiškiasi kiek kitokiomis, pavyzdžiui, moralės normomis. Antra, žmonių elgesį reguliuoja ne tik teisės normos, o ir kitos normos, pavyzdžiui, ekonomikos ar moralės normos. Laisvės ir šių normų santykis taip pat gali būti aprašomas kaip tam tikra įtampa (pvz., Frye, 2017, p. 298–299). Tačiau kitos socialinės normos, tokios kaip ekonomikos ar moralės normos, skirtingai nei teisės normos, nepasižymi tuo, kad gali būti įgyvendinamos prievarta arba sudaryti sąlygas, kuriomis neleistų žmogui įgyvendinti siekiamų tikslų. Tai reiškia, kad teisės normoms visuomenė (arba valstybė) suteikia kiek oficialesnę svarbą. Tariant glaustai, jos turėtų apsaugoti nuo pavojingų veiksmų arba padėti įgyvendinti žmogaus gyvenimą įprasminančius veiksmus. Maža to, kadangi teisės normos gali būti įgyvendintos prievarta ar reikšti žmogaus atliekamų veiksmų įprasminimą, jos daro įtaką situacijos stabilumui palaikyti, jas sunku pakeisti, todėl jos dažnai nustato ilgalaikius visuomenės tikslus ar bent jau tikslus tų, kas jas priėmė ar kieno interesais jos buvo priimtos. Būtent toks visuomeninis svarbumas ir išskiria teisės normas iš kitų elgesį reguliuojančių normų, šiuo atžvilgiu toliau teisės normos ir yra nagrinėjamos.

Kai teigiama, kad teisė yra situacijos elementas, turima omenyje, kad teisė, kaip istoriškai susiklostęs skatintinas elgesio modelis, tam tikroje situacijoje veikia kaip priežastis veikti vienu ar kitu būdu. Konkrečioje situacijoje ši priežastis yra susiklosčiusi nepriklausomai nuo žmogaus laisvės, nei prerefleksyvios, nei refleksyvios. Taigi, žmogui atsiradus individualioje situacijoje, kurioje jis susiduria su teisės norma (keliomis teisės normomis), žmogaus veiksmas ir teisės norma atsideria priešpriešoje. Žmogus gali būti prerefleksyviai ar refleksyviai laisvas, tačiau teisės norma, kaip istoriškai susiklosčiusi praeities dalis, pačiam žmogui nepriklauso, atsižvelgiant į situaciją, ji yra atitinkamame santykiyje su žmogumi. Šis santykis, ypač vertinant prerefleksyvią laisvę, neretai pasireiškia kaip įtampa.

Toliau analizuojama, kaip tokia įtampa atsiranda.

2.2. Įtampos atsiradimo procesas

Toliau pateikiamas įtampos atsiradimo procesą apibūdinantis autoriaus argumentas. Remiantis įvairių mąstytojų darbais, straipsnyje aptartos ir išanalizuotos refleksyvios laisvės, prerefleksyvios laisvės ir teisės sąvokos, kurios yra aktualios šiam argumentui, nes sudaro jo prielaidas (argumento A–C dalys). O argumento dalys D–F jau sudaro įtampos tarp prerefleksyvios laisvės ir teisės atsiradimo procesą, į ką ir fokusuosis tolesnė straipsnyje pateikiama autoriaus analizė.

Šis argumentas yra toks:

Laikant, kad:

- A. Teisė yra situacijos elementas, kuris yra nepriklausomas nuo žmogaus laisvės individualioje situacijoje;
- B. Prerefleksyvi laisvė yra spontaniška, lemianti veiksmus, kurie atsiranda iki mąstymo ir be prievartos, iš žmogaus vidaus;
- C. Tam tikru lygmeniu žmogus veikia arba siekia veikti prerefleksyviai;

Galima teigti, kad:

- D. Susidūrus su teisės normomis, kurios yra prievartinės, įvyksta žmogaus sąmonės judesys iš prerefleksyvios / individualesnės sąmonės į refleksyvią / kitus vertinančią sąmonę;
- E. Toks sąmonės judesys, kadangi dėl jo žmogus turi pradėti vertinti pasaulį kitų „akimis“ ir priimti teisės normų ribojimus, gali išsivystyti į frustraciją;
- F. Ši frustracija sukelia įtampą tarp prerefleksyvios sąmonės ir teisės (kaip situacijos dalies), o tokia įtampa skatina įgyvendinti tai, ko reikalauja prerefleksyvi sąmonė.

Atsižvelgiant į tai, kad dalys D, E ir F išsamiau nebuvo aptartos, o jos būtent ir kalba apie įtampos tarp teisės ir laisvės atsiradimo procesą, kiekviena iš argumento dalių D, E ir F toliau yra analizuojama kiek išsamiau.

Esminis dalių D ir E momentas yra tai, kad pasikeičia žmogaus perspektyva. Tam tikromis aplinkybėmis žmogus veikia arba siekia veikti prerefleksyviai, tačiau tokia veikla pasidaro negalima, nes tam tikrą žmogaus veiksmą atitinkamai reguliuoja teisės norma. Dėl šios priežasties toks žmogus susiduria su kliūtimi (nes veiksmas jam draudžiamas arba neįmanomas) ir negali veikti pagal prerefleksyvios laisvės diktuojamą elgesio modelį, žmogus turi pradėti mąstyti, kaip išvengti įstatymo pažeidimo ar veiksmą įgyvendinti kitomis formomis ar būdais, nes pasidaro svarbu, kaip jis atrodys kitų, pavyzdžiui, teisėjų „akimis“.

Juk teisė gali būti laikoma priežastimi veikti atitinkamu būdu arba determinantu to, kad žmogus neturės galimybės veikti tam tikru būdu. Minėta, nagrinėjant refleksyvią laisvę, kad refleksyvios laisvės atveju žmogus gali pamąstyti, atsitraukti nuo situacijos ir priimti tai situacijai tinkamą sprendimą. Jeigu jo sprendimas prieštarauja teisės normoms, tai tokiam žmogui, kaip mąstančiam, galima paaiškinti, kodėl jo sprendimas neteisėtas, pateikti priežastis ir tas žmogus šias priežastis suprastų, nors nebūtinai su jomis sutiktų. Toks žmogus savo veiksmą vertina jau situacijos kontekste, kitų žmonių priežastys tokiam žmogui taip pat tampa priežastimis.

Prerefleksyviai laisvei kitų žmonių priežastys nėra svarbios, nes, vertinant prerefleksyviai, žmogus laikytinas priežastimi pats sau. Prerefleksyvi laisvė išsiskleidžia spontaniškai, ji išgyvenama ne per refleksijos mechanizmą, o per žmogaus jausmus, todėl šiai laisvei nėra įmanoma paaiškinti, kad pastaroji nėra teisi. Jeigu teisės norma yra priežastis, kurią žmogus turėtų identifikuoti ir tada veikti tam tikru būdu, tai spontaniškai išsiveržianti prerefleksyvi laisvė greičiausiai niekada neįvertintų pastarųjų priežasčių, kaip, beje, ir daugelio kitų priežasčių, tokių kaip moralė, religija, politika ir kita. Tačiau tas sąmonės momentas, kai žmogus, vertindamas savo veiksmą, atsitraukia pasitelkęs refleksiją ir su

tokia refleksija „paaukvoja“ tai, ką jam visų pirma parekomendavo daryti prerefleksyvi laisvė, sukelia frustraciją⁸. Toks žmogaus veiksmas jau kyla ne iš jo vidaus, tokio, koks jis yra, o iš projekcijos, kurią žmogus turi dalytis su kitais žmonėmis ir priešastimis. Viena iš tokių priešasčių yra teisės normos. Tai ir reiškia įtampą tarp prerefleksyvos laisvės ir teisės, nurodytą argumento dalyje F.

Kaip minėta, teisės norma gali būti viena iš priešasčių pasirinkti konkretų elgesio modelį ir todėl atlikti tam tikrą veiksmą vietoje kito. Pavyzdžiui, užuot paėmęs kyšį pareigūnas gali nuspręsti surašyti protokolą už kyšio davimą pagal Baudžiamojo kodekso 227 straipsnį, nes kyšio davimą draudžia įstatymas. Tokia situacija, kai įstatymas yra priešastis veikti tam tikru būdu, teisės literatūroje būtent ir gali būti laikoma teisės autoriteto pripažinimu (Raz, 1979, p. 29). Tada teisė tampa priešastimi veikti konkrečiu būdu, o tai reiškia, kad žmogus ją priima kaip paskatą veikti kitų priešasčių kontekste, nors tos kitos priešastys kartais gali būti neteisinės ir neteisėtos. Tam tikrose situacijose, kur priešastis veikti sutampa su teisės norma, veiksmas, įgyvendinantis tokią teisės normą, gali būti laikomas refleksyviai laisvu veiksmu. Visiškai kaip pareigūno, atsakiusio priimti kyšį. Teisės norma, t. y. kyšių draudimas, buvo priešastis atsakyti kyšio, o pareigūno sprendimas atsakyti kyšio buvo susijęs su reflektuojant priimtu sprendimu, įvertinus visas jam prieinamas priešastis ir supratęs, kad toks veiksmas nebūtų teisėtas. Kaip jau buvo analizuota straipsnio 1.1 dalyje, tokiu atveju pareigūnas įgyvendintų tam tikrą mąstymo procesą, per kurį būtų identifikuotos veiksmui reikalingos priešastys, jos būtų pasvertos ir priimtas tam tikras sprendimas veikti. Šiuo atveju priimant tokį sprendimą kitas priešastis (pavyzdžiui, norą pasipelnyti) nukonkuruotų teisės norma (t. y. noras veikti teisėtai). Tačiau refleksyvi laisvė jokiū būdu nėra griežtai apribota teisės ir neturėtų būti apribota. Yra veiksmų, kurie nepatenka į teisės reguliavimo sritį (pavyzdžiui, kavos gėrimas pusryčių ar pietų metu), arba teisės normų, kurios prieštarautų veiksmui, kuris būtų priimtas refleksyviai įvertinus visas prieinamas priešastis, nes priimant atitinkamą sprendimą moralės ar kita norma būtų kur kas reikšmingesnė nei teisės norma. Vis dėlto toks prieštaravimas tarp skirtingų rūšių normų, pavyzdžiui, teisės ir moralės, nėra toks esminis kaip teisės prieštaravimas prerefleksyviai laisvei, nes skirtingos rūšies normų konkurencija vertinama sąmonės lygmeniu (refleksijoje), kuris nėra toks artimas žmogui, kokia artima yra prerefleksyvi sąmonė, nes būtent ji veikia iš vidaus bei parodo tikrąjį žmogaus veidą.

Jeigu prerefleksyvos laisvės skatinamas veikimas atitinka įstatymą arba nesusiduria su tam tikrais įstatymuose numatytais draudimais, tai frustracija neišsivysto ir įtampos neatsiranda. Tokia laisvė gali būti ramiai įgyvendinama. Tačiau tokiai laisvei susidūrus su teisės norma, neleidžiančia pasireikšti prerefleksyviai laisvei, atsiranda frustracija ir kyla įtampa (Bruegger, 2016, p. 97). Dėl to, žvelgiant prerefleksyviai, kyšininko pareigūno laisvė gali būti ribojama įstatymo, jeigu toks pareigūnas pats iš savęs, prerefleksyviai, yra kyšininkas. Tokiu atveju, priešingai nei refleksyvos laisvės atveju, įtampa atsirastų, nepaisant to, ką diktuoja refleksija, ir jau refleksijai tokiu atveju tokį prerefleksyviškai kylantį impulsą reikėtų vertinti ir kontroliuoti. Tačiau toks impulsas, kai yra apdorojamas refleksijos, išprovokuoja frustraciją ir įtampą dėl ribojimų.

Tai, kad kyla tokia frustracija, galima aiškinti tuo, jog perspektyvos pasikeitimas (iš prerefleksyvos į refleksyvią) daugiausiai yra susijęs su priešprieša tarp prerefleksyvos sąmonės, kuri, kaip teigiama pirmiau, yra labiau susijusi su žmogumi, ir teisės normos, kuri neleidžia tokiai prerefleksyviai sąmonei pasireikšti. Frustraciją galima pavaizduoti ir istoriniais pavyzdžiais, pavyzdžiui XIX–XXI amžiuje vykstančiais žmogaus teisių judėjimais ir reakcijomis į šiuos judėjimus.

⁸ Manytina, kad tam tikromis aplinkybėmis žmogui šis momentas gali ir nebūti žymimas frustracija, tačiau sukelti kitus, veikiau pozityvius jausmus, tokius kaip *pripažinimas*, tačiau šis variantas šiame straipsnyje neaptiriamas. Santykis tarp frustracijos ir pripažinimo sąmonėje gali būti atskiro tyrimo sritis.

Tarkime, galima teigti, kad viena iš XIX amžiuje kilusio moterų judėjimo priežasčių buvo ta, jog lyties pagrindu moterims nebuvo suteiktos atitinkamos teisės (balsuoti, dirbti lygiomis sąlygomis ir kt.), dėl ko jos negalėjo visavertiškai dalyvauti valdant valstybę. Tokia situacija, bent individualiai, neleido reikštis jų prerefleksyviai laisvei ir gyventi oriai. Toks ribojimas buvo teisinamas įvairiais moraliniais ir religiniais prietarais, tačiau tam tikri ribojimai (pavyzdžiui, ribojimai balsuoti ar būti renkamoms) buvo nustatyti įstatymu. Taigi, atėmus galimybę visavertiškai reikštis prerefleksyviai sąmonei, moterys visada turėjo dalytis perspektyva su kitais (vyrais) ir įvairiomis priežastimis, kuriomis buvo teisinami atitinkami ribojimai. Perspektyvos judesys nurodytu istoriniu laikotarpiu, tikėtina, išsivystė į reikšmingą frustraciją bei pasireiškė pasipriešinimu, po kurio situacija, įskaitant ir teisinę situaciją, pasikeitė.

Tiesa, tokia kova nesibaigia. Pakeitus atitinkamas teisės normas, paprastai atsiranda kitų žmonių, kurie yra prerefleksyvūs pokyčių oponentai. Šių žmonių prerefleksyvi laisvė išreiškia priešingą arba nesutampantią su atitinkamais pokyčiais poziciją ir todėl, kadangi situacija reikšmingai pasikeitė, frustracija kyla jau jiems. Toks nuolatinis judėjimas (savita anarchija) galiausiai lemia politinę ir pilietinę diskusiją, kuri kartais perauga ir į reikšmingesnius konfliktus.

3. Įtampos tarp prerefleksyvios laisvės ir teisės įtaka teisės mokslui

Prieš tai išanalizuota įtampa tarp prerefleksyvios sąmonės ir teisės yra reikšminga ir teisės mokslui, kadangi leidžia pažvelgti į atitinkamas teisės problemas naujoviškai.

Pirma, kalbant apie įtampą tarp teisės ir prerefleksyvios laisvės, yra svarbus paties teisės subjekto ir jo ryšio su atliekamais veiksmais (pavyzdžiui, tyčios) supratimas.

Egzistuoja įvairūs teisės subjekto suvokimai: civilinėje teisėje, pavyzdžiui, kalbama apie *bonus pater familias* principą, o baudžiamojoje – nagrinėjama žmogaus tyčia ar neatsargumas, kurių pagrindu nustatomas subjektyvus žmogaus ryšys su padaryta nusikalstama veika. Analizuojant tokius principus ir juos taikant suabsoliutinamas žmogaus racionalumas, turėjimas ir galėjimas nustatyti tam tikras aplinkybes, numatyti padarinius ir būtinai padaryti atitinkamas išvadas.

Pavyzdžiui, *bonus pater familias* principu (vidutiniškai proto ir rūpestingo asmens standartas) akcentuojamas žmogaus racionalumas ir galėjimas refleksyviai numatyti tam tikrus įvykius⁹, atidžiai rūpintis savo pažeistų teisių gynyba¹⁰, net tokiu standartu grįsti darbuotojo atleidimo priežastis¹¹ ir testamentą turinio suvokimą¹², tačiau, vertinant, kad žmogus taip pat yra prerefleksyvus, kyla klausimas, kiek tokio principo taikymas yra pagrįstas. Juk žmogaus prerefleksyvūs interesai tam tikrais atvejais gali nurungti vidutiniškai proto ir rūpestingo asmens interesus. Todėl būtina ištirti, kada prerefleksyviai kilę interesai gali taip pat būti laikomi pagrįstai proto ir rūpestingo asmens interesais. Analogiškai, galima kelti klausimą, ar pagrįstai vertinama žmogaus tyčia ar neatsargumas, kai sakoma, kad žmogus turėjo ar galėjo numatyti atitinkamą įvykių baigtį¹³, jeigu toks mąstymas nebūtinai yra vienintelis arba esminis žmogaus susivokimo elementas.

⁹ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2022 m. rugsėjo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-211-781/2022.

¹⁰ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2022 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-106-823/2022.

¹¹ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. gruodžio 8 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos dėl darbo teisės normų, reglamentuojančių darbo sutarties pasibaigimą ir individualių darbo ginčų dėl teisės nagrinėjimą, apžvalga Nr. AC-55-1. *Teismų praktika*. 2021, 55, p. 588–644.

¹² Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2020 m. lapkričio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-293-969/2020.

¹³ Pavyzdžiui, kad nepašalinta galimybė eksploatuoti techniškai netvarkingą liftą, kai pro atidarytas lifto duris įmanoma patekti ne į lifto kabiną, o į šachtą, gali baigtis žmogaus mirtimi (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2023 m. sausio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-70-788/2023).

Antra, žodžio, asociacijų, susirinkimo ir kitos demokratinėms valstybėms būdingos laisvės yra gana svarbios prerefleksyviai laisvei, nes be jų jai reikštis būtų mažiau galimybių arba jų nebūtų.

Tačiau šios laisvės nėra absoliučios ir dažnai yra ribojamos remiantis trijų pakopų testu, taikomu įvairių teismų jurisprudencijoje¹⁴. Kyla klausimas, kiek toks testas taikomas preziumuojant refleksyvią sąmonę, o kiek prerefleksyvią, o tam taip pat būtinas nuodugnesnis tyrimas. Autoritarinėse valstybėse išvardytos laisvės dažniausiai yra absoliučiai užgniaužiamos, dėl ko prerefleksyvi laisvė ribojama dar stipriau, be kita ko, pasitelkiant ne tik pačios teisės leidybą, bet ir šiuurkštesnius jos įgyvendinimo mechanizmus (riausių policiją, represijas ir pan.). Todėl tyrimas, kuriuo būtų vertinami nurodytų laisvių ribojimai, galėtų apimti ir prerefleksyvios laisvės ribojimus autoritarinėse valstybėse.

Trečia, teisės mokslas taip pat gali kelti klausimą, kaip skatinti prerefleksyvios laisvės reiškimąsi, t. y. kokia teisėkūra tam būtina, kokios teisinės ir socialinės sąlygos, ypač atsižvelgiant į tai, kad prerefleksyvi laisvė yra labiau susijusi su žmogaus jausmais. Teisės mokslas gali kelti klausimą, kaip išprovokuoti kuo daugiau prerefleksyvaus žmonių elgesio.

Pavyzdžiui, vienas iš būdų skatinti prerefleksyvią laisvę galėtų būti universalių bazinių pajamų užtikrinimas¹⁵, kadangi tai galimai pašalintų nemažai socialinių kliūčių reikštis atitinkamiems prerefleksyviai kylantiems impulsams žmonių socialiniame gyvenime. Kitas galimas pavyzdys yra baudžiamoji teisė, kur, pavyzdžiui, pritaikant atsakomybę, skiriant bausmę ir ją vykdamas yra nemažai retribucinių, grynai baudžiamųjų elementų. Keltinas klausimas, kiek tokių retribucinių ir grynai baudžiamąjo pobūdžio elementų padeda įgyvendinti kitus tikslus, tarkime, perauklėti nusikaltusį asmenį, suteikti resocializacijos galimybę. Atsižvelgiant į tai, kad retribuciniais elementais pati prerefleksyvi laisvė nėra pasiekama, o apribojamas tik žmogaus faktiškumas, būtina iširti, ar tokie faktiškumo ribojimai neskatina prerefleksyvaus protesto, ir kaip juos įgyvendinti, kad prerefleksyviai žmogus išties pasikeistų.

Ketvirta, prerefleksyvios sąmonės ir teisės įtampa galima paaiškinti ir teisinio nihilizmo fenomeną.

Galima teigti, kad žmogus nusiteikia nihilistiškai teisės atžvilgiu tada, kai frustracija žmogui yra itin didelė ir nepakeliamą, nes suvokiama, kad teisės norma negali būti pakeista jokiais būdais. Tokiu atveju gali išsivystyti nihilistinis požiūris į tam tikras (arba visas) teisės normas, kai į teisės normą (normas) nebūtų kreipiamas dėmesys. Atkreiptinas dėmesys, kad teisinio nihilizmo analizė šiuo požiūriu yra susijusi ir su įstatymo stabilumo analize, kadangi tam tikrais atvejais gali būti teigiama, kad įtampos tarp atitinkamų teisės normų ir principų bei prerefleksyvios laisvės nėra, nes ji nesireiškia. Manytina, kad tam tikrais atvejais taip tikrai gali nutikti, tačiau griežtai tokios išvados daryti negalima. Kai įtampos nėra, to priežastis gali būti teisinis nihilizmas, t. y. frustracija tokia didelė, o teisės norma tokia nepajudinama, kad į teisės normą ar teisę apskritai nekreipiamas dėmesys.

Apibendrinant reikia pažymėti, kad pateikti pavyzdžiai yra tik keli iš galimų tyrimo kryptių, kurias galima pasirinkti remiantis įtampa, susidaranti tarp prerefleksyvios laisvės ir teisės. Tokia įtampa galima ir dėl kitų teisės klausimų, neapsiribojant civiline, baudžiamąja ar konstitucine teise.

Išvados

1. Prerefleksyvią laisvę ir teisę sieja įtemptas santykis vienos su kita. Tokia įtaka atsiranda iš frustracijos, kuri kyla prerefleksyviai laisvei susidūrus su teise, kuri laikytina vienu iš situacijos elementų.

¹⁴ Pavyzdžiui, Jungtinės Karalystės teismų (Peabody Donation v Sir Lindsay Co Ltd [1986] 2 All ER 145); ES teismų (tarkime, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2009 m. liepos 16 d. sprendimas byloje Nr. C-5/08).

¹⁵ Sutiktina, kad bazinių pajamų klausimas yra veikiau politinis klausimas. Tačiau įtvirtinus bazinį pajamų dydį įstatymu šis klausimas transformuotųsi ir į teisinį, kadangi tokia teisės norma jau egzistuotų kaip situacijos elementas, vienai ar kitiems paveikiantis žmogaus prerefleksyvią laisvę.

Įtampa tarp teisės ir prerefleksyvos sąmonės yra neišvengiama, kadangi individuali prerefleksyvi sąmonė būtent dėl to, kad teisė turi visuotinį ir privalomą pobūdį, turi keisti perspektyvą į refleksyvią, įvertinti save ir savo veiksmus kitų „akimis“.

2. Perspektyvos pasikeitimas vienaip ar kitaip pasireiškia daugumai, kadangi iš viso teisės normų ir principų lauko atsiranda bent viena norma ar principas, kuris vienaip ar kitaip apriboja prerefleksyvią laisvę.
3. Įtampa tarp prerefleksyvos laisvės ir teisės turi įtakos įvairiems klausimams, nagrinėjamiems teisės mokslo (pavyzdžiui, teisės nihilizmo, teisės subjekto sampratai ir jo ryšiui su veiksmis suprasti, įstatymo įtakai žmogaus elgesiui suvokti), tačiau tam reikalinga išsamesnė konkrečių problemų teisinė analizė.

Literatūra

Specialioji literatūra

- Alasdir, N. (2022). *Animal Joy*, Fitzcarraldo Editions.
- Berlin, I. (1969). Two Concepts of Liberty. *Four Essays On Liberty*. Oxford, England: Oxford University Press, p. 118–172.
- Bruegger, J. (2016). Freedom, Legality, and the Rule of Law. *Washington University Jurisprudence Review*, 9(1), p. 56. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2551125>
- De Beauvoir, S. (2005). *What is existentialism?* Penguin Books – Great Ideas.
- Dennett, D. (1984). *Elbow Room: The Varieties of Free Will Worth Wanting*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Dennett, D. (2020). *Herding Cats and Free Will Inflation*. The American Philosophical Association.
- Feindberg, J. (1986). *Harm to Self*. Oxford: Oxford University Press.
- Fischer, J.; Ravizza, M. (1998). *Responsibility and Control: A Theory of Moral Responsibility*. Cambridge University Press.
- Frye, H. P. (2018). Freedom without law. *Politics, Philosophy & Economics*, 17(3), 298–316. <https://doi.org/10.1177/1470594X17742746>
- Gingerich, J. (2022). Spontaneous Freedom, *Ethics*, volume 133, number 1, October 2022.
- Hartz, E. (2017). The Existential Dimension of Right Individuality, Plurality and Right in Fichte and Arendt, Metodo. *International Studies in Phenomenology and Philosophy*, 5(1), 263–301.
- Korsgaard, C. (2009). *Self-Constitution: Agency, Identity, and Integrity*. Oxford: Oxford University Press.
- Lock, J. (1689). Second Treatise of Government, Project Gutenberg [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.gutenberg.org/files/7370/7370-h/7370-h.htm>
- Loidolt, S. (2017). Phenomenology, law, and the political: a methodical reflection on first-person inquiry, normative orders, and action. *Etica e Filosofia Politica*, No XX – Vol II.
- Raz, J. (1979). *The authority of law: Essays on law and morality*. Oxford: Oxford University Press.
- Sartre, J. P. (2003). *Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology*. Routledge Classics.
- Šliogeris, A. (2011). *Transcendencijos tyla*. Vilnius: Margi raštai.

Teismų sprendimai

- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2022 m. rugsėjo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-211-781/2022.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2022 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-106-823/2022.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. gruodžio 8 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos dėl darbo teisės normų, reglamentuojančių darbo sutarties pasibaigimą ir individualių darbo ginčų dėl teisės nagrinėjimą, apžvalga Nr. AC-55-1. *Teismų praktika*, 2021, 55, 588–644.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2020 m. lapkričio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-293-969/2020.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2023 m. sausio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-70-788/2023.

The Concept of Tension between Law and Pre-Reflexive Freedom

Marijus Dingilevskis

(Vilnius University (Lithuania))

S u m m a r y

The article analyses the relationship between pre-reflexive freedom (spontaneous, impulsive, emotional), which is contrasted with reflexive freedom (reason-based), and Law. Law is understood in the article as an element of the situation that is independent of either pre-reflexive freedom or reflexive freedom in the individual situation, but can be modified due to the tension that exists between pre-reflexive freedom and Law. The latter tension arises from the fact that, in certain cases where pre-reflexive freedom is limited by Law as an element of the situation, the human perspective changes, i.e., there is a movement from pre-reflexive consciousness to reflexive consciousness. This movement results in frustration and tension in consciousness, and the consciousness seeks to change the situation in such a way that the movement of consciousness does not continue. Such issues of the movement of consciousness have implications for the study and application of Law, such as the understanding of the legal subject, the application of certain legal principles, the understanding of legal nihilism, as well as some other issues arising in the legal doctrine.

Įtampos tarp teisės ir prerefleksyvios laisvės samprata

Marijus Dingilevskis

(Vilniaus universitetas (Lietuva))

S a n t r a u k a

Straipsnyje analizuojamas ryšys tarp prerefleksyvios laisvės (spontaniškos, impulsyvios, jausminės), kuri priešpriešinama refleksyviai laisvei (mąstymu pagrįstai), ir teisės. Teisė straipsnyje suprantama kaip situacijos elementas, kuris nepriklausomas nei nuo prerefleksyvios laisvės, nei refleksyvios laisvės individualioje situacijoje, tačiau gali būti pakeista dėl egzistuojančios įtampos tarp prerefleksyvios laisvės ir teisės. Ši įtampa atsiranda iš to, kad tam tikrais atvejais, kai prerefleksyvi laisvė yra apribota teisės, kaip situacijos elemento, žmogaus perspektyva pasikeičia, t. y. įvyksta judesys iš prerefleksyvios sąmonės į refleksyvią sąmonę. Įvykus tokiam judesiui sąmonėje atsiranda frustracija ir įtampa, kurios paskatinta sąmonė siekia pakeisti situaciją taip, kad sąmonės judesys nevyktų toliau. Tokia sąmonės judėjimo problematika turi įtakos teisės mokslui ir taikymui, pavyzdžiui, teisės subjekto supratimui, kai kurių teisės principų taikymui, teisinio nihilizmo supratimui ir kitoms teisės doktrinoje kylančioms problemoms.

Marijus Dingilevskis yra „Ellex“ advokatų kontoros prekybos ir komercinės veiklos praktikos asocijuotasis teisininkas, turintis patirties intelektinės nuosavybės, aplinkosaugos bei žmonių teisės srityse. Jo specializacija apima intelektinės nuosavybės, reklamos, pramogų ir žiniasklaidos klausimus.

Marijus Dingilevskis is an associated lawyer of the Trade and Commerce Activity Practice at *Ellex* law office denoted by extensive experience in the fields of intellectual property, environment protection, and corporate law. Marijus Dingilevskis specialises in the issues of intellectual property, advertising, entertainment industry, and mass media.